

BET-SAN FORMALARINI RASMIY IS-QAGAZLARI STILINDE QOLLANILWI**Otepbergenova Azada****Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistrantı**<https://doi.org/10.5281/zenodo.20760273>**Annotaciya.**

Qaraqalpaq tilindegi rásmiy is-qagazları stili ózine tán leksikalıq, grammatikalıq hám stilistik qásiyetleri menen ajıralıp turadı. Bul stilde arnawlı terminler, rásmiy sózler hám turaqlı sóz dizbekleri keń qollanıladı. Rásmiy is-qagazları stiline feyildin bet-san affiksleriniń qollanılıwın úyreniw áhmiyetli máselelerdin biri bolıp, bul maqalamızda olardıń qollanılıwı haqqında sóz etemiz.

Tayanış sózler: feyil, stil, rásmiy is-qagazlar stili, III bet, birlik hám kóplik formalar.

Rásmiy stil de óziniń leksikalıq quramı hám arnawlı terminologiyası menen basqa funkcional stillerden sezilerli dárejede parıqlanadı. Rásmiy is qagazları leksikası ózine tán bay sózlik qatlamğa iye bolğanlıqtan, ol ulıwma tilimizdin sóz baylıǵınıń keńeyiwi hám rawajlanıwında tiykargı dereklerdin biri sıpatında xızmet etedi. Qaraqalpaq tilinde bul stildin qalıplesiw tariyxı publicistikalıq hám ilimiy stillerge qaraǵanda birqansha erterek baslanǵan. Qaraqalpaqlardın Rossiya quramına kiriwi menen rásmiy is-qagazlardın leksikasına rus tiliniń tásiiri kúshli boldı. Máselen: povestka, rasxod, nomer, telegramma, doverenost, raport hám t.b. sózler kirdi. Sonday-aq, kún tártibi, ashıq dawıs, qol kóteriwi, jarıs sóz, kiris sóz hám t.b. frazeologizmler qalıplesti. Qaraqalpaq tiliniń óziniń mámleketlik statusına iye bolıwı rásmiy is qagazları leksikasına ádewir ózgeris kirgizdi. Máselen, jańadan spravka-málimleme, svodka-maǵlıwmat, otchyot-esap, doklad-bayanat, xarakteristika-minezleme hám t.b. terminleri qalıplesti.

Eski qaraqalpaq jazba esteliklerinde is qagazlarınin arab grafikası tiykarında jazılıwı sebepli, rásmiy tekstlerde arab-parsı tilleriniń tásiiri júdá kúshli boldı. Máselen, *daw*, *ayıp*, *qarar*, *axdi*, *ant*, *mawlet* sıyaqlı rásmiy-húquqiy mazmundagı sózler dál sol dáwirdegi arab hám parsı tilleri menen bolǵan tásirlesiw nátiyjesinde tilimizge kirip kelgen.

Is qagazları stiline feyildin arnawlı bet-san affiksleriniń barlıq túrleri derlik qollanıladı. Biraq basqa stillerge qaraǵanda feyildin bet-san kategoriyasınıń qollanılıw jiyiliginde ádewir ózgesheliklerge iye. Is qagazları stiline feyildin bet-san affiksleriniń I bet birlik san formaları arza, túsiniq xat, til xat, wásiyatnama hám belgili bir basshı tárepinen tastıyqlanatuǵın hújjetlerde qollanıladı. Mısalı: Nawqaslanǵanıń sebepli qısqı imtixanlardı waqtında tapsıra almadım. Usı imtixanlardı qayta tapsırıwǵa ruqsat beriwinizdi sorayman [5:142] (Arza). Sizin kórsetpeńiz boyınsha, men texnikalıq qadaǵalawshı S.Báwetdinov penen birgelikte usı jılı 7-8-may kúnleri zavod qaramaǵındaǵı balalar dem alıw orayı jataqxana imaratın tekserip shıqtım [5:169] (Málimleme). Men, Nókis qalası Paraxatshılıq kóshesi 158-úyde jasawshı Sadıq Sabirovich Ismayılov, ólimim aldınan usı wásiyatnama arqalı tómendegi tapsırmalardı beremen [5:175] (Wásiyatnama)

Sonday-aq, feyildin bet-san affiksleriniń I bet kóplik formaları mirátnama, hár túrli mazmundagı xatlar (dawa, xabar), talapnama hám taǵı basqa is qagazlarında qollanıladı. Mısalı: Aprel ayında bolatuǵın ilimiy keńestiń usı jumıs talqılawına baǵıshlanǵan jıynalıısında pikir bildiriwshı sıpatında qatnasıwınızdi soraymız [5:247] (Mirát xatı). Kórsetilgen tovar ushın Sizin esap betinde kórsetilgen summa tolıq tólengenligi múnásibeti menen Sizden 10 kún múddet isginde biziń esap betimizge 810000 som pul ótkeriwınızdi soraymız [5:265] (Dawa xat)

Rásmiy stilde II bet, birlik sandaǵı feyiller ushıraspaydı. Onıń ornına buyırq meyil II bettegi – sın/sin formasınıń qollanıw jıylıǵı joqarı. Bul forma kóbinese buyırq, daǵaza, shaqırq mánisindegi is-qaǵazlarda qollanıladı. Mısalı: Buyırqtı qadaǵalaw direktor orınbasarı K.Nasirov juwapkershiligine júklensin [5:131] (Buyırq) Cexta jańa mashinalar texnologiyası boyınsha úsh aylıq oqıw shólkemlestirilsin. May ayında eki xızmetkerdi Germaniyanıń Berlin qalasına xızmet saparına jiberiw ushın anıq usınıslar berilsin [5:137] (Kórsetpe).

Is qaǵazlar stilinde betlenip kelgen feyiller tartım qosımtaları menen de túrlenip keledi. Bunday waqıtta olar kóplik sanda qollanıladı. Jekke siyrek jaǵdaylarda birlik formaların kóremiz. Mısalı: Urlıq islengen shaxstı hám urlanǵan materiallıq baylıqlardı izlew boyınsha shara kóriwińizdi sorayman [5:146] (Arza). Usı esaplanǵan 8400000 sum penya summasın tómendegi esap betine ótkeriwińizdi talap etemiz [5:267] (Talapnama).

III bettegi feyiller rásmiy is qaǵazlarında basqa betlerge qaraǵanda ónimli qollanıladı: Ijaraǵa beriwshi ijaraǵa alınǵan mal-múlkten shártnamada belgilengen tártipte paydalanıwǵa tosqınlıq etse biykar etedi [5:123] (Shártnama). Isenim xat 2019-jıldıń 16-dekabrine shekem ámel etedi [5:202] (Isenim xat).

Qaraqalpaq tilindegi rásmiy is qaǵazları stili ózine tán leksikalıq, grammatikalıq hám stilistik qásiyetleri menen ajralıp turadı. Bul stilde arnawlı terminler, rásmiy sózler hám turaqlı sóz dizbekleri keń qollanıladı. Tariyxıy rawajlanıw dáwirlerinde arab-parsı hám rus tilleriniń tásiiri arqalı kóplegen terminler tilge kirgen, al mámleketlik til dárejesiniń beriliwi menen jańa milliy terminler qalıplesti. Rásmiy is qaǵazları stilinde feyildin bet-san affiksleri arnawlı qollanılp, áserese III bet formaları ónimli qollanıladı. Bul stilde sóylewdin anıqlıǵı, qısqaqlıǵı hám rásmiyliǵı tiykarǵı orın tutadı

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Бердимуратов Е. Хәзирги заман қарақалпақ тилинің лексикологиясы. – Нөкис, 1968.
2. Бердимуратов Е. Әдебий тилдің функциональлық стильлеринің раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1973.
3. Дәўенов Е. Қарақалпақ тилиндеги фейил сөз дизбеклеринің түрлери ҳәм дүзилиў жоллары. Нөкис, 1986.
4. Қарлыбаева Г.Е. Әжинияз шығармалары тилинің семантика-стилистикалық өзгешеликleri. – Нөкис, 2017.
5. Qudaybergenov M. hám t.b. Mámleketlik tilde is júrgiziw. – Tashkent: «Gafur Gulam» atındaǵı baspa-poligrafiyalıq dóretiwshilik úyi, 2022.